

„ДИСКРИМИНАЦИОННИ ПРОЯВИ СПРЯМО ВЪЗРАСТНИТЕ ХОРА В БЪЛГАРИЯ“
Представен от проф. д.ик.н. Пенка Найденова

Въведение

Известно е, че дискриминация е това невидимо и вездесъщо обществено явление, което винаги е съпътствало човека, против отстояването на неговите права. Разпространено е сред всички общности по всички географски ширини и всички раси и поколения. В различните си прояви – съзнателни или не, то е огромен сбор от форми на потисничество и нарушения в начина на живот, от които произтича изгода за тези, които го поддържат или главно – практикуват. Знаейки всичко това, остава в незнание доколко пречи на човешкото съществуване, производство, разпределение, начин на живот или демографско поведение и с какво се възползва дискриминационното въоръжение в увреждане на страните – обект на

въздействие и в невъзможност за истинско съпротивление. Познания за всичко това с оглед предотвратяване на дискриминационните прояви могат да се придобият само при внимателни проучвания върху отделни съобщности, етнически групи от хора в определени територии и време. На подобни задачи е посветен настоящия сборник, засягащ съвременния живот и дискриминационната атмосфера на възрастните хора, като част от общото население на страната.

В сборника 13 автори, принадлежащи към различни научни области представят проучвания и преценки за дискриминационните прояви с мнения за тяхното отстраняване.

Логично начало поставяме със статиите посветени на **проблема за здравето** и парадигмата на ЕС за стареене в добро здраве..

Впечатляващо е заглавието на работата на тройката изследователи – **доц. Ванина Михайлова, доц. Мариана Лъчкова, ас. д-р Адолф Алакиди от Медицински университет – София и Пловдив**: „Стареенето като шанс“. Спирайки се на чл. 6 от Конституцията на Република България, че всички граждани са свободни и равни пред закона по достойнства и права, те отбелязват отсъствието на гаранции на правата по възраст, стигайки и до проблема за дискриминацията. Така се потвърждава самата необходимост от застъпване на проблематиката за вероятността за здравословно остаряване в зависимост от дейностите и отношението към старите хора. На първо място заслужава внимание интерпретацията на понятието старост. Индивидът се смята за стар според адаптивните си способности, (дееспособност) т.е. приспособителния му потенциал и бързина да се справя самостоятелно с определена среда и нейните промени, без да се смесва с проявите на заболяване. Стареенето е процес на затихващи функции на системите в организма, ограничаващ съпротивителните му способности като вътрешна диспозиция към заболяване. При благоприятни условия, подчертават авторите, дееспособността може да се съхрани и до напреднала старческа възраст. В този контекст авторите се противопоставят на т.н. дефицитни модели на старостта. Тези модели описват статуса на възрастните като на хора, лишени от ролеви функции, от способност за нови обществени контакти и придобиване на нови знания и компетенции. Може да се каже, че сами по себе си подобни модели не само са противостоящи на съвременните преценки, но и скрито предумишлено въвеждащи дискриминиращо отношение към възрастните. От своя страна, осмисляйки модела на поведение и остаряване в добро здраве и запазване на дееспособността, индивидът се разглежда от тези автори като проявител на мотивация, характерна с емоционално аргументирани пориви. Явно е, че без да се натрапва на читателя, тук се следва и реакцията срещу дискриминацията и позицията спрямо ейджизма.

Разглеждайки по-нататък старостта и повъзрастяването, настъпващо сред индивидите с различни прояви, авторите на статията „Дискриминация в здравеопазването спрямо възрастните хора“ **доц. Десислава Ванкова и доц. Невяна Фесчиева** разделят възрастните хора на три възрастови групи със съответен здравен статус: навлизащи в стара възраст, част от които остават и икономически активни (60-65 годишни), стареещи в преходна форма – от здравословен, активен живот към крехко здраве (70-80 годишни) и трета група – над 80 години, категоризирани като уязвими, поради здравословни причини, с потребности от социални и медицински грижи. За всяка група дискриминационните прояви в здравеопазването се смятат за специфични, но по принцип се третират от авторите за всеобщи. Именно затова основателно ги свързват с ейджизма (по Бътлър, 1969). Спирайки се на дискриминацията като понятие, този автор посочва хронологичната възрастова група като обект, на който се отказват ресурси и възможности в изгода на други от обществото. Самата възрастова дискриминация

се приема за поведение към възрастните, третирани като неравносложни именно, защото са възрастни, т.е. стари и утежняващи благоденствието (well-being) на обществото. С явна загриженост да заинтересоват управленските органи в ограничаване на дискриминацията, авторите изясняват това понятие и формите му в здравеопазването и сред старите хора. Те познавателно разделят дискриминацията на директна и индиректна (пасивна). Първата се проявява в нееднакво третиране на лицата със сходни потребности като възрастните се поставят в неблагоприятна позиция. Индиректната е свързана с административно-финансови затруднения на възрастните при заплащане на здравно - медицинската услуга. Силата на икономически обусловената дискриминация се представя в явен вид, докато обществената (или институционалната) се свързва с ограничения в ползването на услуги от възрастните или на съоръжения от здравните институции. Тя се приема за подкрепяна от разделението на медицинската помощ на първична, вторична и третична. Натрапващите се нужди от здравно-социални грижи и медицински услуги при хронични заболявания като приоритетни според указанията на ЕС, общо и специално сред възрастните се отчитат от авторите като предизвикателство с най-плътна дискриминация към възрастните.

По-пълно на този проблем се спира в статията си „Обгрижването на възрастните хора в България – лукс или невъзможна задача“ **д-р Тания Вазова**. Обстойно разглеждайки условията и предизвикателствата при обгрижването на възрастните чрез формалните форми, т.е. в институциите (държавни старчески домове, хосписи и частни заведения) и неформалните (домашни условия с помощта на държавни и общински средства) авторката дава представа за качеството на услугите, източниците за финансиране и техните недостатъци. Пролитчат паричните начини за ограничения в настаняването, неволите на стари хора с дългосрочни заболявания, оставащи без специализирана помощ след излизане от болнични заведения, на такива в терминално състояние или самотници в старите многолюдни домове, над които витае дискриминация в различни форми. Липсата на достатъчно персонал за обгрижването в обществените заведения и при домашно преживяващи, недостатъците във формите на финансиране водят до известно натрупване на условия за дискриминация (при прием в заведения, изисквания за доплащания, личностен избор на социални услуги и т.н.)

От споменатите дотук изследвания проличава, че дискриминационните форми твърде силно се свързват с финансовите ресурси и личните доходи. Проявлението на тези форми е средство за ограничаване на доходите, а ограничените доходи на хората – причина за налагане на дискриминацията. Изследването в един или друг аспект на тази взаимовръзка привлича вниманието към няколко статии в настоящия сборник.

В статията на **доц. д-р Диана Съботинова** „Дискриминацията на възрастните жени на пазара на труда“ се третира в по-широк план проблемът за дискриминационни прояви при трудово осигуряване на дохода и ограничената защита в рамките на заетостта и професиите. Според авторката, въпреки Директивите за равнопоставеност

на работното място на ЕС още от 2000 г., в тази област се допуска оправдаване на различията в трудополагането, оценени по възраст. Те водят до много случаи на дискриминация, особено спрямо възрастните лица, „макар че общ принцип на европейското право е недопускането на дискриминация на база възраст“. След интерпретация на джандърната проблематика и осъществяване на действия за социално равенство между мъжете и жените от ЕС, както и на възрастовия шанс за заетост, в статията се обсъжда темата за дискриминацията на жените в напреднала възраст на пазара на труда. С основание авторката въвежда определението статистическа дискриминация в случаите на търсенето и наемането на работници и разделянето на професиите и заплащането на мъжки и женски. Източници на дискриминация се търсят и когато на възрастните жени се гледа като на по-производителни, но и по-изгодни, примиряващи се с по-ниско заплащане и понасяне на несгоди в трудовия процес (дълъг работен ден, незадоволителна техника и т.н.) дори при болестни страдания, т.е. при отстъпки, главно в полза на семейството и децата.

Разпределението на дохода и дискриминационните прояви е широк самостоятелен проблем, който засяга не само семейството, но и цялата общност от възрастни хора. В сборника се съдържат няколко моменти от този проблем. В статията „Подходна дискриминация на възрастното население“ авторът **проф. д. ик. н. Пенка Найденова** се спира на скритата дискриминация в разпределението на разходите, осигурени от номиналния и реалния доход на възрастните. Тя се промъква в методологията на пенсионирането и разпределението на пенсионните фондове и потвърждава общественото мнение „Колкото си по-стар, толкова си по-беден“. Посочва се, че дискриминационният елемент, необмислено или съзнателно, съществува в много сфери: в данъчното облагане на старото имущество и вещи с обновени цени – жилища, коли, професионални инструменти; в инфлацията, банковото обслужване, на банките – загубили функциите си на влогонабирателни институции в полза на вложителите и себе си; в таксите (и така наречени дарения в здравеопазването); в транспортните услуги; в самите социални помощи и претенцията за освобождаване от енергийната криза, без да се отчита хранителната криза и настъплението на постоянно растящата инфлация, обезценяваща лицемерното актуализиране на пенсиите и то от време на време или в удобно за политически цели време с припомняне, че има някъде и швейцарско правило.

Посочените по-горе видими или скрити дискриминационни въздействия са елементи на развитие на цялостни процеси и изискват не само проучвания, но и мерки за отстраняване в системата на политиките за населението, за които настояват авторите.

Пример в това отношение е статията на **проф. д-р Софка Матеева** „Нетолерантното отношение към възрастните хора в градския транспорт“. На фона на изменението на обществените отношения и градското съжителство през последните десетилетия е описан статуса на сегашното възрастно население. Изтъква се неговата семейна и обществена изолираност, която наред със заста-

ряване, нараснала заболяемост и емоционален дискомфорт, ограничава творческите и жизнените му възможности. От тук авторът логично се отправя към етичната страна в отношенията между хората, промяната ѝ в градски условия и увеличаване на поколенческите различия, които се проявяват в нетолерантно отношение към възрастните, носещо признаците на дискриминиране. С точност и емоционалност е представена агресивната среда в градския транспорт, който е с несполучлива организация, лоша техника и не подкрепя удобното пътуване на възрастните хора. Впечатляващо живо и убедително е описано пренебрежителното и дори нападателно отношение на младите към старите пътници в транспортните средства на големите ни градове. Изводът е за потребностите от мерки срещу неуважителното отношение към възрастните и обслужващите транспорта в контекста на изтръгване на ейджизма и възстановяване на толерантни отношения между поколенията. Примерът е повод да се призове „тези въпроси да се включат в дневния ред на обществото с полагащата им се острота“.

Същата настоятелност и убедителен тон се съдържа в заключението и на статията „Вербалната агресия като форма на дискриминация срещу възрастните хора“ на **проф. д.с.н. Максим Мизов**: „Напълно възможно, а и морално и дължимо е да се градят и утвърждават обществени реалности и нрави, в които хората с различна възраст да общуват помежду си без притеснения и опасения, а с добронамереност, уважение и толерантност. ... Истинската, реалната хуманизация в публичния и частния живот на хората ще има триумф едва тогава, когато подобни генерационни дискриминации изчезнат напълно“. Този извод авторът прави като представя дискриминационните нюанси в изказванията, говорния израз на отношенията между хората като съвкупности и индивиди. Той се спира на отношенията между младото и възрастното поколение, специфично изострени в еуфорията на прехода. Доминираща роля вижда в поведението на младите, не само пренебрегващи възрастните, а и обвиняващи ги за битието им като граждани на социалистическа България, без да си дават сметка за приноса им в материалната и духовна култура, в която са се родили и израстват. Много логично и картинно авторът характеризира словесната агресия на младежите на този исторически фон на прехода, който прави ейджизма различен от проявите му в западните страни и дори средство в услуга на политико-управленско поведение. Не се изключва също отбранителният тон и възражения на атакуваните възрастни, чиято правота увеличава разрыва между поколенията. Философският изказ на автора придава задълбоченост и многопроблемност, в проникването на които заслужава тази статия да се препрочете.

Отговор за загрижеността от предпазване на възрастните хора от словесни атаки или от което и да е дискриминационно въздействие в полза и на сближаване на поколенията се съдържа в статията на **доц. д-р Стоянка Черкезова** на тема „Разширяване на свободите – цел и средство на развитието. Как да превърнем хората от третата и четвъртата възраст в творци на собственото им бъдеще“. Самата тема за превръщане на възрастните хора

в творци подсказва наличието на ограничения или препятствия, между които все някъде витае дискриминиращото зло. То се разполага по целия, сложен път на остаряване на населението в света, в стара и винаги първа в демографските преходи Европа и е показателно в нашата страна. Авторката обрисова процеса с доказващите го отчетни и прогнозни показатели и достига до постановката за предизвикателствата и възможностите възрастните хора да придобиват социална значимост, активно съществуване в обществен и личен план. Изключителна необходимост са мерки за включване на възрастните хора в процеса на формиране на политики на национално и местно равнище, които засягат техните интереси. Това участие е израз на демократичността, на степента на общественото развитие и постигане на свобода и гарантиране на човешките права и ще играе роля за разбулване на дискриминационните прояви, свързани с възрастните хора. Самото ограничаване на участието на хората от третата и четвъртата възраст в публичните политики се третира като път за промъкване на дискриминацията. Конкретно се разглеждат подходите към обществените консултации и участието в тях на възрастните и други уязвими групи. Проличава загрижеността за освобождаване от дискриминацията и развитие на превантивните дейности спрямо нейните прояви чрез участието на възрастните в публичните дейности.

Как въздейства, но и как възрастното население се отбранява от дискриминацията проличава от примера, с който ни запознава в статията си **д-р Йорданка Ненчева**, председател на асоциацията „Да съхраним жената“ „Превенция на дискриминацията спрямо възрастните жени“. В предисловието дискриминацията като тежък социален проблем и противоправно явление е разглеждана в най-главните сфери на проявление – от семейното и обществената сигурност до пазара на труда и културно-управленски дейности. На този фон се изяснява същността на превенцията като обмислена дейност за предотвратяване на дискриминационни въздействия. В цялост се приема, че превенцията е процес за възпрепятстване на дискриминационните подходи, форми и въздействия по всички сфери и затова изисква адекватни политики и мерки за всяка от тях. В този контекст се дава пример от защитните средства в средата на женското възрастно население като обект със сериозни жизнени затруднения и условия за дискриминационни въздействия. Примерът изтъква резултатите от действията на Центъра за социална рехабилитация и интеграция на възрастните жени към асоциацията „Да съхраним жената“ – Варна с няколко програми и забележим обхват на лицата по форми на обучение и предпазни мерки. По същество примерът е от интерес за всички практики за насърчаване на активния живот на възрастните хора и заслужава нарочни проучвания.

Първата статия от сборника тук е оставена последна за разглеждане, поради своя постановъчен характер. Тя е на тема „Дискриминацията спрямо възрастните хора в България – тенденции, обхват, проявление“, еднакво важна и добре представена от автора доц. д-р Ге-

новева Михова – председател на Центъра за демографски изследвания и обучение. Не напразно в подтекста на това заглавие се изяснява, че проблематиката се свежда до тенденциите и обхвата на проявленията на дискриминацията, отбелязани и многостранно обсъждани от отделни автори. Доц. Михова се спира на предизвикателствата, определящи насоките на съвременните научни проучвания на участващите изследователи, представители на различни направления на обществените науки и медицината и практиките. Така стига до проблема за идентифицирането на съдържателните аспекти на понятието дискриминация. Подчертава по-специално проявленията ѝ в междупоколенческите отношения и историческата промяна в приоритетната роля на родителското поколение, обясняваща сегашните дискриминационни прояви. Критикува се стереотипното виждане за възрастните хора като интелектуално увредени и непълноценни, социално пасивни и безполезни, така както по-нататък се представят в дефицитните модели на младия автор Алакиди. Повдига се проблемът за остаряването и възрастовите разграничения, подробно засегнат по-нататък от д-р Черкезова, разглежда се дискриминационното отношение при предлагането на труд от възрастните хора подробно представено по-нататък за жените от доц. д-р Диана Съботинова „едновременно се отхвърлят или предпочитат на пазара на труда“.

Много впечатлително е позоваването на Пътната карта за европейските изследвания за стареенето като голям проект на ЕС – с начертания за бъдещата тематика на изследванията. В този проект участват и изследователи от Република България. Така постановката за настоящото и вероятно бъдещото проявление на дискриминацията сред възрастното население се изяснява и приобщава към проблематиката на Европа в полза на успеха в превенцията и преодоляване на скритите и явни форми и поколенчески различия на дискриминационните прояви, разисквани изчерпателно от авторите на настоящия сборник.

Заклучение

Представените статии в сборника представляват неподправен интерес. Те заслужават по-нататък да бъдат препрочетени, защото способстват да се осъзнаят уврежданията от дискриминацията във всичките ѝ форми и специално върху възрастното население. И така да го подготвят за самозащита, отбрана и протест. Това е население с активност, с ресурси от трудов капацитет и опит, от знания и културен живот, от желание още да подпомагат децата си и развитието. Дискриминацията не трябва да е пречка на активното и здравословно остаряване и това трябва да осъзнаят и младите поколения, и управленските органи. Това е посланието на разглеждания сборник и на неговите автори.

Автор: Пенка Найденова - БАН